

ΑΣΙ Χώρος

Κείμενα Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Ανάπτυξης

2019

29

Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας

Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης

Επιστημονικό Περιοδικό

αιχλώρος

Διεύθυνση:
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας
και Περιφερειακής Ανάπτυξης
Περιοδικό ΑΕΙΧΩΡΟΣ
Πεδίον Άρεως, 383 34 ΒΟΛΟΣ
<http://www.aeihoros.gr>, e-mail: aeihoros@prd.uth.gr
τηλ.: 24210 – 74486

Επιμέλεια έκδοσης: Εύη Κολοβού
Λαγού: Παναγιώτης Μανέτος
Σχεδιασμός εξωφύλλου: Γιώργος Παρασκευάς-Παναγιώτης Μανέτος

A. Ντάφλου	4
Μητροπολιτική Διακυβέρνηση - Χωρικός Σχεδιασμός: Η Τοπική Αυτοδιοίκηση σε προσαρμογή ή απομόνωση	
N. Κουραχάνης	25
Κοινωνικές πολιτικές στέγης στο Νότιο-Ευρωπαϊκό καθεστώς ευημερίας: Η στρατηγική Κοινωνικής Ένταξης Αστέγων στην Πορτογαλία (2009-2015)	
S. Michael	49
City Branding Strategies: A model for the diagnosis of the perceived image of an urban cultural landscape through spatial approaches. The case of Larnaca city	
K. Πορτοκαλίδης	79
Κεντρικότητα και Αστικό Αποτύπωμα των Ελληνικών Μικρομεσαίων Πόλεων	
Π. Πραστάκος, Α. Λαγαρίας	100
Ανάλυση της αστικής μορφής με χρήση χωρικών δεικτών: Χρήσεις γης και χαρακτηριστικά κατοικιών στην Αττική	
N. Μωφά, Σ. Σταυριανάκης	147
Συγκριτική μελέτη των πολιτικών εγκατάστασης των προσφύγων του 1922 και του 2016 στη μητροπολιτική περιοχή της Αθήνας	
ΣΤΑΥΡΟΔΡΟΜΙΑ ΤΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ	
K. Κουτσόπουλος	174
Το παράδοξο της ανάπτυξης στην Ελλάδα	
ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ	
E. Ψαθά	192
Σεραφείμ Πολύζος, (2015) Αστική Ανάπτυξη	

Συγκριτική μελέτη των πολιτικών εγκατάστασης των προσφύγων του 1922 και του 2016 στη μητροπολιτική περιοχή της Αθήνας

Νικολίνα Μνωφά

Υπ. Διδάκτωρ, Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο

Στέλιος Σταυριανάκης

Υπ. Διδάκτωρ, Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο

Περίληψη

Αντικείμενο του άρθρου είναι η συγκριτική μελέτη των πολιτικών εγκατάστασης των προσφύγων του 1922 και του 2016 στη μητροπολιτική περιοχή της Αθήνας. Σκοπός είναι η σύγκριση των χώρων (προσφυγικοί συνοικισμοί και δομές φιλοξενίας αντίστοιχα) που εγκαταστάθηκαν, των κριτηρίων επιλογής των χώρων αυτών, των συνεπειών της επιλογής αυτής καθώς και των εμπλεκόμενων φορέων. Ο βασικός λόγος επιλογής των δύο αυτών φαινομενικά διαφορετικών και χρονικά μακρινών περιπτώσεων προσφυγικής εγκατάστασης έγκειται στο γεγονός ότι, όπως θα φανεί και στην ανάλυση που ακολουθεί, παρά τις όποιες διαφορές παρατηρούνται στους παραπάνω τομείς, εμφανίζουν και αρκετές ομοιότητες, κάτι που υποδεικνύει την ενδεχόμενη ύπαρξη ορισμένων διαχρονικών δομών και μηχανισμών.

Λέξεις κλειδιά

Αθήνα, πρόσφυγες, χώροι εγκατάστασης, στέγαση, προσφυγικοί συνοικισμοί, δομές φιλοξενίας, χωροθέτηση

A comparative study of the Refugees' settlement policies of 1922 and 2016 in the Metropolitan Area of Athens

Abstract

This paper is about the Refugees' settlement policies of 1922 and 2016 in the Metropolitan Area of Athens. The aim is to compare the Refugees' sites and settlements in 1922 and 2016, the criteria for selecting these sites for settlement, the consequences of this choice as well as the institutions involved in both periods. The selection of these - apparently different - time periods of refugee settlement in this specific area is closely related to the fact that, as will be seen below, they share some common features in the sectors examined in the paper, which demonstrates the possible existence of some timeless structures and mechanisms.

Keywords

Athens, refugees, settlement sites, housing, refugee settlements, refugee camps, localization

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το θέμα του άρθρου είναι η συγκριτική μελέτη των πολιτικών που υιοθετήθηκαν για τη στέγαση των προσφύγων του 1922 και του 2016 στη μητροπολιτική περιοχή της Αθήνας και πιο συγκεκριμένα των χώρων όπου εγκαταστάθηκαν οι πρόσφυγες των δυο περιόδων καθώς και των εμπλεκόμενων φορέων.

Η Ελλάδα διαθέτει μακρά ιστορία εισερχόμενων προσφυγικών και μεταναστευτικών ροών. Ειδικότερα, η Μικρασιατική Καταστροφή αποτελεί ένα ιστορικό γεγονός σταθμό για τη χώρα. Ένας από τους λόγους αυτούς είναι ότι επέφερε σημαντικές αλλαγές και ανακατατάξεις στο εσωτερικό της¹. Πιο συγκεκριμένα, μια χώρα 5 εκατομμυρίων κατοίκων δέχθηκε περίπου 1,2 εκατομμύρια πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία, την Ανατολική Θράκη και τον Πόντο, απόρροια της ήττας στη Μικρασιατική Εκστρατεία και της συνακόλουθης υπογραφής της Συνθήκης της Λωζάνης το 1923 (Γκιτζελή, 1992: 63-69). Την περίοδο αυτή οι διαθέσιμοι οικονομικοί πόροι για τη στεγαστική αποκατάσταση των προσφυγικών πληθυσμών ήταν περιορισμένοι λόγω των δυο Βαλκανικών και του Α' Παγκοσμίου Πολέμου που είχαν προηγηθεί της Μικρασιατικής Καταστροφής.

¹ Όπως αναφέρει η Μαντουβάλου (1988: 12) «η Μικρασιατική Καταστροφή συνεπάγεται την οριστική συρρίκνωση του ελληνισμού στα όρια της επικράτειας, και επομένως καθιστά την Αθήνα de facto μοναδική πρωτεύουσά του».

Πολύ αργότερα, από τα μέσα της δεκαετίας του 1970, μετανάστες που αναζητούσαν εργασία εγκαθίστανται στην Ελλάδα, αρχικά σε περιορισμένο αριθμό. Ο αριθμός τους αυξήθηκε σημαντικά την περίοδο μετά το 1990, οπότε η χώρα υποδέχθηκε ένα νέο μεγάλο κύμα μεταναστών που εισέρρευσε μετά την κατάρρευση των σοσιαλιστικών καθεστώτων (Kandyliis και Maloutas, 2017: 132-133).

Πιο πρόσφατα - και ιδιαίτερα το 2015 - παρατηρήθηκε σημαντική αύξηση των προσφυγικών ροών προς τη χώρα, εξ αιτίας των πολέμων σε χώρες όπως η Συρία και το Αφγανιστάν. Στην πραγματικότητα, το 2016 ήταν το έτος που η Ελλάδα κλήθηκε - μετά από σχεδόν έναν αιώνα - να αναζητήσει ξανά επείγουσες λύσεις για την επίλυση του ζητήματος της στέγασης των προσφύγων που βρέθηκαν την περίοδο εκείνη εγκλωβισμένοι στη χώρα εξ αιτίας των εμποδίων που άλλες Ευρωπαϊκές χώρες έθεσαν στη συνέχιση της πορείας τους προς τη Βόρεια Ευρώπη. Αντίστοιχα, και την εν λόγω περίοδο οι διαθέσιμοι οικονομικοί πόροι ήταν περιορισμένοι απόρροια της παρατεταμένης οικονομικής ύφεσης που η χώρα είχε περιέλθει από το 2010.

Αν και για το ζήτημα της στέγασης των προσφύγων του 1922 έχει δημοσιευθεί πληθώρα επιστημονικών άρθρων και βιβλίων (βλέπε ενδεικτικά Βασιλείου 1944, Γκιζελή 1984, Γκιζελή 1992, Λεοντίδου 2001, Παπαϊωάννου 1975, Παπαδοπούλου και Σαρηγιάννης 2006, Πολύζου 1984) δε συμβαίνει το ίδιο με το αντίστοιχο ζήτημα των προσφύγων του 2016, κάτι που εν μέρει εξηγείται και από την πολύ πρόσφατη χρονική περίοδο στην οποία αναφέρεται. Αυτός είναι και ο λόγος που αντλήσαμε πληροφορίες, για το υπό εξέταση θέμα, κυρίως από δευτερογενείς πηγές (διαθέσιμη βιβλιογραφία και δεδομένα από επίσημους εμπλεκόμενους φορείς).

Η μητροπολιτική περιοχή της Αθήνας (Κεντρικός, Βόρειος, Νότιος και Δυτικός Τομέας Αθηνών και Περιφερειακή Ενότητα Πειραιώς) επιλέχθηκε ως περιοχή μελέτης για λόγους που έχουν να κάνουν κυρίως με τις αλλαγές που επέφερε η εγκατάσταση των προσφύγων του 1922 στη συγκεκριμένη περιοχή, αλλά και τις πιέσεις που δέχθηκε από το πρόσφατο προσφυγικό κύμα.

Στόχος, λοιπόν, του άρθρου είναι, η σύγκριση των δύο περιόδων υπό το πρίσμα: 1) των χώρων εγκατάστασης των προσφύγων, 2) των κριτηρίων επιλογής των χώρων για τη δημιουργία των προσφυγικών συνοικισμών (στην περίπτωση του 1922) και των δομών φιλοξενίας (στην περίπτωση του 2016) και των συνεπειών της επιλογής αυτής στη μεγέθυνση της πρωτεύουσας καθώς και 3) των φορέων που ενεπλάκησαν στην στεγαστική αποκατάστασή τους.

Το άρθρο αποτελείται από δύο βασικές ενότητες. Η πρώτη και η δεύτερη ενότητα αφορούν την ακολουθούμενη πολιτική εγκατάστασης των προσφύγων του 1922 και του

2016, αντίστοιχα, στη μητροπολιτική περιοχή της Αθήνας. Το άρθρο ολοκληρώνεται με τη σύγκριση των δυο περιόδων γύρω από τα βασικά ζητήματα που τίγονται.

2. ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΚΑΙ Η ΣΤΕΓΑΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΤΟΥ 1922 ΣΤΗ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

Ο αριθμός των προσφύγων που εγκαταστάθηκε στη μητροπολιτική περιοχή της Αθήνας και του Πειραιά - απόρροια της Μικρασιατικής Καταστροφής - οδήγησε σε αύξηση του πληθυσμού της κατά 30,6%, σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής του 1928 (Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, 1933). Η εισροή τους δημιούργησε αδιαμφισβήτητα ζήτημα στέγασης (Γκιζελή, 1984: 10, Γαβρά, 2009: 209) που προστέθηκε στο ήδη υπάρχον στεγαστικό πρόβλημα και το όξυνε (Βασιλείου, 1944: 68). Σύμφωνα με την απογραφή του 1928 στη μητροπολιτική περιοχή της Αθήνας είχαν εγκατασταθεί 244.929 πρόσφυγες μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή (Πίνακας 1).

Οι Δήμοι της Αθήνας και του Πειραιά καθώς και η Κοινότητα της Καλλιθέας ήταν οι περιοχές που δέχτηκαν το μεγαλύτερο ποσοστό προσφύγων (93%) (Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, 1933). Επίσης, αναφορικά με την περιοχή προέλευσης τους, το μεγαλύτερο ποσοστό ήταν από τη Μικρά Ασία (77%) ενώ με μεγάλη διαφορά ακολουθούσαν οι πρόσφυγες από την Κωνσταντινούπολη (9%) και άλλες περιοχές. Η Κωνσταντινούπολη άλλωστε είχε εξαιρεθεί από την ανταλλαγή των πληθυσμών, οπότε αυτός είναι και ο λόγος που το ποσοστό των προσφύγων από αυτή την περιοχή είναι μικρό (Ζάικος, 2009: 26).

Πίνακας 1. Αριθμός προσφύγων ανά Δήμο-Κοινότητα της μητροπολιτικής περιοχής της Αθήνας (απογραφή 1928)

		Σύνολο προσφύγων ²
Δήμοι	Αθηναίων	119.420
	Πειραιώς	94.683
Κοινότητες	Αγίου Δημητρίου	457
	Αγίου Ι. Ρέντη	949
	Αγίων Αναργύρων	117
	Αμαρουσίου	1.886
	Γλυφάδας	493
	Ηρακλείου	1.555

² Ο αριθμός αυτών των προσφύγων (πίνακας 1) αναφέρεται σε ευρύτερη από τη σημερινή περιοχή καθώς συμπεριλαμβάνονταν όσοι είχαν εγκατασταθεί και στους εκτός σχεδίου συνοικισμούς στην περιφέρεια των δυο πόλεων της Αθήνας και του Πειραιά.

	Καλαμακίου	884
	Καλλιθέας	14.036
	Κηφισιάς	2.966
	Μοσχάτου	2.259
	Νέου Φαλήρου	1.866
	Παλαιού Φαλήρου	1.591
	Χαλανδρίου	1.767
	Σύνολο	244.929

Πηγή δεδομένων: Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, 1933.

2.1 Άτυποι χώροι στέγασης λίγο μετά την άφιξη των προσφύγων

Οι πρόσφυγες που κατέφθασαν στην Αθήνα και τον Πειραιά στην αρχή εγκαθίστανται σε πρόχειρα καταλύματα. Για τη στέγαση καταλάμβαναν δημόσια κτήρια, σχολεία, εκκλησίες, εγκαταλελειμμένα στρατόπεδα, υπόγεια, μοναστήρια, θέατρα, αποθήκες, εργοστάσια κ.ά. (Γκιζελή, 1984: 127). Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά η Λεοντίδου (2001: 154), «τους πρώτους μήνες μετά την άφιξή τους, οι πρόσφυγες δεν καταλαμβάνουν απλώς γη, αλλά εγκαθίστανται όπου μπορούν». Ενδεικτικό της κατάστασης που επικρατούσε ήταν η «κατάληψη» του Εθνικού Θεάτρου της Αθήνας από πρόσφυγες και η στέγασή τους στα θεωρεία (Σχήμα 1). Η εικόνα αυτή διατηρήθηκε μέχρι το 1925 (Μιχελή, 1992: 99).

Σχήμα 1. Προσωρινή στέγαση των προσφύγων από τη Μικρά Ασία στα θεωρεία του Δημοτικού Θεάτρου Αθηνών το 1923

Πηγή φωτογραφίας: Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (<http://archives.elia.org.gr:8080/eliasim/rec.aspx?id=422433>) . Δημιουργός: Χεπ, Ζόζεφ (Herr Josef) Αθήνα, Αριστοτέλους 37 / Τοσίτσα 20

2.2 Δράση φορέων για τη στέγαση των προσφύγων και δημιουργία προσφυγικών συνοικισμών

Παράλληλα με τη στέγαση των προσφύγων στους άτυπους χώρους ξεκίνησε και η δράση των κρατικών φορέων. Σύμφωνα με την Λεοντίδου (2001: 203), η δράση για τη στεγαστική αποκατάσταση των προσφύγων που πραγματοποιήθηκε τη δεκαετία του 1920 ήταν η μαζικότερη στην οικιστική ιστορία της χώρας³. Άλλωστε, με την Μικρασιατική καταστροφή και την ανάγκη στέγασης αυτού του μεγάλου αριθμού προσφύγων το κράτος άρχισε να παρεμβαίνει στο ζήτημα της κατοικίας (Kandyllis και Maloutas, 2017: 128-129). Επομένως, την περίοδο του μεσοπολέμου είναι που μπήκαν τα θεμέλια για τη δημιουργία τομέα κοινωνικής κατοικίας στη χώρα αφού για πρώτη φορά έγινε μαζική κατασκευή κατοικιών από ειδικούς φορείς αλλά και από το ίδιο το κράτος (Γκιζελή, 1984: 14). Πιο συγκεκριμένα, τόσο οι φορείς Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων (ΤΠΠ) και Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων (ΕΑΠ) όσο και το κεντρικό κράτος με το Υπουργείο Πρόνοιας ασχολήθηκαν άμεσα με τη στεγαστική αποκατάσταση μέσω της οικοδόμησης κατοικιών και της δημιουργίας συνοικισμών.

Το ΤΠΠ λειτούργησε από το 1922 έως το 1925 και έργο του ήταν η κατασκευή οικημάτων για τους πρόσφυγες. Η δράση του αποτέλεσε την πρώτη οργανωμένη προσπάθεια επίλυσης του ζητήματος της στέγασης των προσφύγων (Καυκούλα, 2002: 110). Η κατασκευή ξύλινων παραπηγμάτων σε έκταση 100 στρεμμάτων στις παρυφές του Παγκρατίου είναι το πρώτο έργο του ΤΠΠ (Μιχελή, 1992: 106). Επίσης, το Ταμείο ξεκίνησε την οικοδόμηση τριών συνοικισμών στην Αθήνα - του Βύρωνα⁴, της Νέας Ιωνίας και της Καισαριανής- και ενός στον Πειραιά, της Νέας Κοκκινιάς (Γκιζελή, 1984: 136, Γεωργακοπούλου, 2002).

Η ΕΑΠ ήταν ο φορέας που συνέχισε το έργο της στέγασης των προσφύγων. Επειδή το έργο της αποκατάστασής τους ήταν πολύ μεγάλο και δαπανηρό, η ελληνική κυβέρνηση με αίτημά της προς την Κοινωνία των Εθνών (Κ.τ.Ε.) ζήτησε δάνειο για την κάλυψη των εξόδων της αποκατάστασης των προσφύγων στις αστικές και αγροτικές περιοχές. Η Κ.τ.Ε. δέχτηκε να βοηθήσει οικονομικά την Ελλάδα με τον όρο της ίδρυσης ενός αυτόνομου

3 Την περίοδο μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1920 υπήρξε έντονη "παραγωγή" νομοθετικού πλούτου. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι το Νοέμβριο του 1922 δημοσιεύτηκε το Νομοθετικό Διάταγμα «Περί επιτάξεως ακινήτων δι' εγκατάστασιν προσφύγων» που αφορούσε οποιοδήποτε δημόσιο ή ιδιωτικό ακίνητο (Γκιζελή, 1984: 130). Όμως επειδή οι ανάγκες ήταν μεγαλύτερες και δεν καλύφθηκαν με το μέτρο αυτό, λίγες μέρες αργότερα, ακολούθησε δεύτερο διάταγμα «Περί επιτάξεως κατοικούμενων ή οπωσδήποτε χρησιμοποιούμενων ακινήτων» (βλ. Γκιζελή, 1997: 70-85).

4 Ο συνοικισμός του Βύρωνα ήταν ο πρώτος προσφυγικός συνοικισμός που δημιουργήθηκε σε αδόμητη περιοχή εκτός σχεδίου πόλεως και περιελάμβανε 1.764 κατοικίες. Το πρώτο τμήμα του εγκαινιάστηκε στις 29 Απριλίου 1923 (Καραπάνου, 2006: 48-49).

οργανισμού, ο οποίος θα διαχειριζόταν το δάνειο. Έτσι ιδρύθηκε η ΕΑΠ το 1923 στη Γενεύη (Γκιζελή, 1984: 154-156) υπό τον έλεγχο της Κ.τ.Ε. κατά το ήμισυ και κατά το υπόλοιπο από το Ελληνικό κράτος (Γεωργακοπούλου, 2002).

Μεταβιβάστηκαν, λοιπόν, στη δικαιοδοσία της ΕΑΠ οι τέσσερις συνοικισμοί που είχε ξεκινήσει να οικοδομεί το ΤΠΠ (Γκιζελή, 1984: 190). Επίσης, έως τα τέλη Ιουλίου 1929 η ΕΑΠ είχε κατασκευάσει πάνω από 10.000 κατοικίες στην Αθήνα και στη μητροπολιτική περιοχή της. Παρόλα αυτά, όπως επισημαίνει και ο Morgenthau (1994: 342), αν και όλη αυτή η προσπάθεια αποτελούσε ένα γιγαντιαίο έργο, οι πρόσφυγες που είχαν άμεση ανάγκη στέγασης ήταν πολύ περισσότεροι από αυτούς που εν τέλει στεγάστηκαν.

Οι λύσεις που δόθηκαν την περίοδο εκείνη αντικατόπτριζαν την προσωρινότητα με την οποία αντιμετωπίστηκε το ζήτημα της στέγασης των προσφύγων. Οι ίδιοι οι πρόσφυγες θεωρούσαν ότι η εγκατάστασή τους στην Ελλάδα ήταν προσωρινή, αλλά και οι φορείς (σε μικρότερο βαθμό η ΕΑΠ) καλλιεργούσαν αυτή την εντύπωση αφού έδιναν λύσεις βραχυπρόθεσμου χαρακτήρα (κατασκευή παραπηγμάτων στην περιφέρεια της πόλης) για τη στέγασή τους (Λοϊζος, 1994: 50-52).

Παράλληλα με την ΕΑΠ ασκούσε δραστηριότητα στον τομέα της στεγαστικής αποκατάστασης των προσφύγων και η Τεχνική Υπηρεσία του Υπουργείου Πρόνοιας (ΤΥΥΠ). Το έργο της ΤΥΥΠ ήταν η κατασκευή νέων συνοικισμών που αποτελούνταν από μονώροφα σπίτια ή πολυκατοικίες, η παραχώρηση οικοπέδου με ή χωρίς δάνειο για την ανέγερση κατοικίας με ευθύνη όμως του δικαιούχου πρόσφυγα καθώς και η σύσταση οικοδομικών συνεταιρισμών (Κολώνας, 2003: 489).

Από τη δεκαετία του 1930 έπαψε να λειτουργεί η ΕΑΠ (Λοϊζος, 1994: 58) και ο φορέας που ανέλαβε να συνεχίσει και να ολοκληρώσει το έργο της στέγασης των προσφύγων ήταν το Υπουργείο Πρόνοιας. Για το σκοπό αυτό ξεκίνησε η υλοποίηση προγραμμάτων οργανωμένης δόμησης, με τη δράση του να προσανατολίζεται στην ανέγερση πολυκατοικιών, καθώς πλέον είχε γίνει κατανοητό ότι έπρεπε να σταματήσει η άναρχη και ανοργάνωτη επέκταση της πόλης (Μαρμαράς, 1991: 84). Οι προσφυγικές πολυκατοικίες της περιόδου 1930-1940 χτίζονταν εκεί όπου υπήρχε ανάγκη στέγασης -σε περιοχές γεμάτες με παραπήγματα- μετά από εκκαθάριση των παραγκουπόλεων. Για παράδειγμα για τη στέγαση των παραπηγματούχων οικογενειών στους συνοικισμούς Κουντουριώτικα και Πανόρμου, το Υπουργείο Πρόνοιας έχτισε πολυκατοικίες στη Λεωφόρο Αλεξάνδρας, στη Στέγη Πατρίδος και στον Ερυθρό Σταυρό (Παπαδοπούλου και Σαρηγιάννης, 2006: 41, 67).

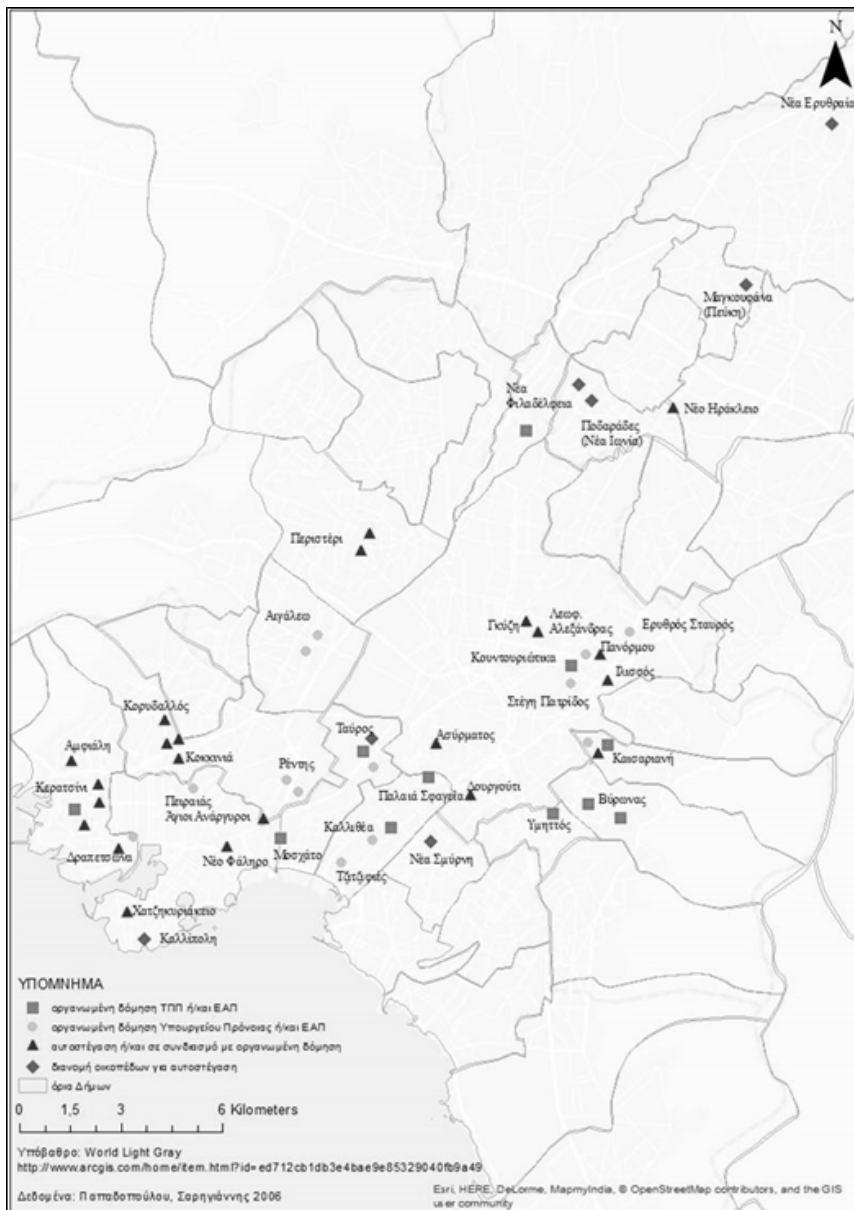
2.3 Ιδιωτική πρωτοβουλία

Παράλληλα με τη δράση των φορέων και του Υπουργείου Πρόνοιας - που στέγασαν έναν μικρό αριθμό προσφύγων - οι περισσότεροι από όσους παρέμεναν άστεγοι, καταλάμβαναν αυθαίρετα εκτάσεις και δημιουργούσαν με πρόχειρα μέσα συνοικισμούς (Σχήμα 2). Επομένως, υπό την πίεση των γεγονότων και της ανάγκης για άμεση στεγαστική αποκατάσταση των προσφύγων, με την ανοχή του κράτους, δημιουργήθηκαν ιδιαίτερα τα πρώτα χρόνια νέοι συνοικισμοί από παραπήγματα είτε εντός είτε εκτός του εγκεκριμένου σχεδίου πόλης (Γκιζελή, 1984: 142).

Ιδιαίτερα στην πόλη της Αθήνας⁵, οι πρόσφυγες αυτοστεγάστηκαν είτε σε κοντινή απόσταση από τους ήδη υπάρχοντες προσφυγικούς συνοικισμούς που είχαν κατασκευαστεί από το κράτος είτε οπουδήποτε έβρισκαν κενό – ελεύθερο χώρο, δημιουργώντας νέους συνοικισμούς (Παπαϊωάννου, 1975: 16). Πολλές περιπτώσεις συνοικισμών δημιουργήθηκαν κυριολεκτικά "εκ του μηδενός". Δηλαδή οι πρόσφυγες έχιζαν με πρόχειρα μέσα παραπήγματα σε περιοχές που προηγουμένως ήταν σχεδόν ακατοίκητες (βοσκότοποι, καλλιεργούμενες εκτάσεις, κλπ). Παραδείγματα συνοικισμών που δημιουργήθηκαν σε εκτός σχεδίου περιοχές με αυτοστέγαση σε παραπήγματα ήταν οι συνοικισμοί του Δουργουτίου, του Ιλισσού, του Γκύζη (Πολύγωνο) και του Ασυρμάτου (Παπαδοπούλου και Σαρηγιάννης 2006).

5 Ως πόλη της Αθήνας θεωρούμε την περιοχή τα όρια της οποίας φαίνονται στο σχήμα 3, δηλαδή την περιοχή πριν την ένταξη των εκτός σχεδίου συνοικισμών.

Σχήμα 2. Προσφυγικοί συνοικισμοί που δημιουργήθηκαν είτε με αυτοστέγαση είτε από το κράτος στη μητροπολιτική περιοχή της Αθήνας την περίοδο 1922 έως τα τέλη της δεκαετίας του 1930

Πηγή δεδομένων: Παπαδοπούλου και Σαρηγιάννης, 2006

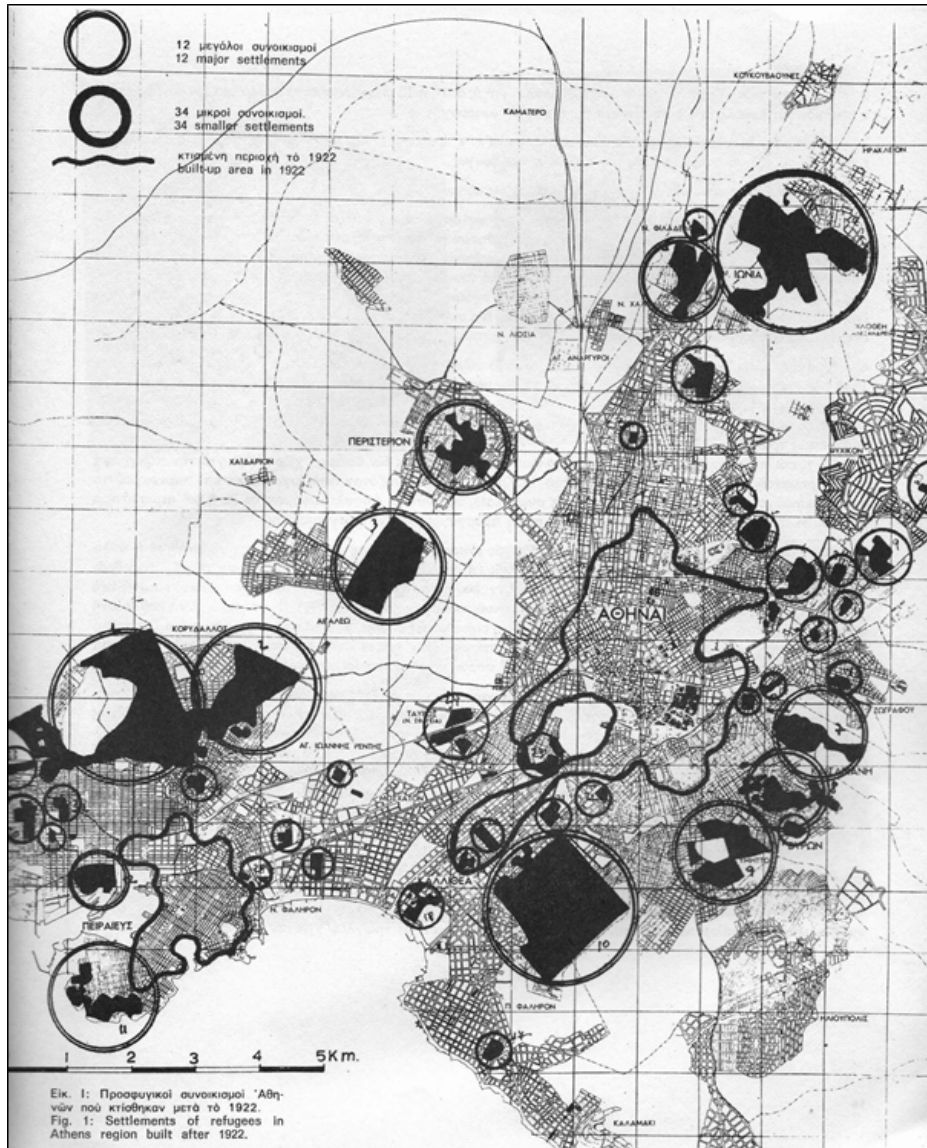
2.4 Τα κριτήρια επιλογής των χώρων για τη δημιουργία των συνοικισμών τόσο από τους φορείς όσο και από τους ίδιους τους πρόσφυγες

Η επιλογή χωροθέτησης των προσφυγικών συνοικισμών από τους φορείς γινόταν με βάση τα ακόλουθα κριτήρια:

- την κοντινή απόσταση από βιομηχανίες-βιοτεχνίες. Ως χαρακτηριστικά παραδείγματα αναφέρονται στην ευρύτερη περιοχή του Πειραιά η Δραπετσώνα, το Κερατσίνι, η Κοκκινιά, ο Κορυδαλλός και στην Αθήνα οι συνοικισμοί των Νέων Σφαγείων και Ρουφ, όπου ήταν συγκεντρωμένες οι βιομηχανίες της πρωτεύουσας. Στόχος ήταν η χωρική εγγύτητα του τόπου κατοικίας με τον τόπο εργασίας αφού οι συνοικισμοί αυτοί τροφοδοτούσαν με φτηνό εργατικό δυναμικό τα εργοστάσια (Νικολαΐδου 1993: 106, Κοτζαμάνης 1997: 6). Επιπλέον, σε άλλες περιπτώσεις, η εγκατάσταση των προσφύγων προσέδωσε τη βιομηχανία σε γρήγορο χρονικό διάστημα όπως στους συνοικισμούς που χτιζόνταν στη Βορειοανατολική πλευρά της Αθήνας -Νέα Χαλκηδόνα, Νέα Φιλαδέλφεια, Νέα Ιωνία, Νέο Ηράκλειο- καθώς και στη δυτική πλευρά (στο Αιγάλεω οι συνοικισμοί Νέων Κυδωνίων, Πυριτιδοποιείου και στο Περιστέρι οι συνοικισμοί Άνω και Κάτω Γερμανικά). Ωστόσο, όσον αφορά τους συνοικισμούς νότια της Αθήνας (Καισαριανή και Βύρωνας) καθώς και τους συνοικισμούς Δουργουτίου, Νέας Σμύρνης, Παλαιών Σφαγείων, δεν υπάρχει κάποια τεκμηριωμένη συσχέτιση μεταξύ βιομηχανίας και εγκατάστασης προσφύγων, όπως αναφέρει ο Πολύζος (1984: 48),
- τον διαχωρισμό από τις γειτονιές των γηγενών. Στόχος ήταν οι συνοικισμοί να είναι όσο το δυνατό αθέατοι και απομονωμένοι (Λεοντίδου, 2017) και
- τη διαθεσιμότητα γης (δημόσιες εκτάσεις, ανταλλάξιμα κτήματα, εθνικές γαίες κλπ). Στην περίπτωση του Ταύρου, για παράδειγμα, η ύπαρξη εθνικών γαιών ήταν ο λόγος που εγκαταστάθηκαν οι πρόσφυγες στην περιοχή με αποτέλεσμα την μετέπειτα βιομηχανική ανάπτυξη της (Σούτου, 1983: 93).

Συνολικά για το έργο της αποκατάστασης των προσφύγων στην Αθήνα και στον Πειραιά την περίοδο του μεσοπολέμου, δημιουργήθηκαν 12 κύριοι και 34 μικρότεροι προσφυγικοί οικισμοί σε απόσταση μεταξύ ενός (το πιο σύνθητες) και τεσσάρων χλμ (μόνο μια περίπτωση) από την υφιστάμενη πόλη (Παπαϊωάννου, 1975: 14). Η διαδικασία ήταν η ακόλουθη: σε πρώτη φάση το ΤΠΠ και στη συνέχεια η ΕΑΠ και το Υπουργείο Πρόνοιας έχτιζαν στις παρυφές των υπαρχουσών πόλεων νέους συνοικισμούς ενώ σε δεύτερη φάση οι πρόσφυγες δημιουργούσαν αυθαίρετα γειτονιές γύρω από αυτούς. Επομένως, η «αυθόρμητη αστική ανάπτυξη» μέσω της δημιουργίας συνοικισμών στις παρυφές της Αθήνας και του Πειραιά ξεκίνησε από το κράτος και τους φορείς του και συνεχίστηκε από τους ίδιους τους πρόσφυγες (Leontidou, 1990: 77· Λεοντίδου, 2017).

Σχήμα 3. Οι συνοικισμοί που χτίστηκαν από το 1922 έως τα τέλη της δεκαετίας του 1930 στην περιφέρεια της Αθήνας και του Πειραιά

Πηγή: Παπαϊωάννου, 1975: 15

Με τη σταδιακή επέκταση της Αθήνας αλλά και του Πειραιά - όπως φαίνεται από το Σχήμα 3 για τις δεκαετίες 1920 και 1930 - οι απομακρυσμένοι προσφυγικοί συνοικισμοί πλέον εντάσσονται στην πόλη⁶.

Επομένως, ενώ τη δεκαετία του 1920 δημιουργούνται νέοι συνοικισμοί, τη δεκαετία του 1930 και ιδιαίτερα το 1935, πραγματοποιείται η ένταξή τους στο σχέδιο πόλης (Λεοντίδου, 2001: 238, Μητούλα, 2001: 52). Επίσης, η διαδικασία αυτή, δηλαδή της δημιουργίας συνοικισμών δορυφόρων, είχε ως αποτέλεσμα την πλήρωση του κενού που χώριζε τους δυο μεγάλους δήμους και τη δημιουργία ενός ενιαίου πολεοδομικού συγκροτήματος. Έτσι, με τη στέγαση των προσφύγων η περιαιστική περιοχή που ήταν ακατοίκητη πριν από το 1922 πλέον κατοικήθηκε (Λεοντίδου, 1990: 77). Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Burgel (1976: 161) η εγκατάσταση των προσφύγων, «δυναμώνει τους δυο αρχικούς πόλους της κατοικημένης περιοχής (Αθήνα και Πειραιάς), δημιουργεί από το τίποτα γύρω απ' αυτούς νέα προάστια [...]». Επίσης, σύμφωνα με τη Λεοντίδου (1990: 77), «η Επιτροπή αποφάσισε να χτίσει στο αστικό περιθώριο όχι μέσα στην πόλη, διαχωρίζοντας τους πρόσφυγες από την κανονική ζωή της πόλης». Επομένως, πράγματι ίσχυε το κριτήριο του διαχωρισμού των προσφυγικών συνοικισμών από τις γειτονιές των γηγενών (Λεοντίδου, 1990: 77).

3. Η ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΣΤΗ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΦΑΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

Αν και το ξέσπασμα των πολεμικών συγκρούσεων σε χώρες της Μέσης Ανατολής και της Ασίας, όπως στη Συρία, στο Αφγανιστάν και στο Ιράκ, προηγήθηκαν χρονικά, το 2015 ήταν το έτος που άρχισε να παρατηρείται σημαντική αύξηση των προσφυγικών ροών προς αρκετές ευρωπαϊκές χώρες. Η επικράτηση της βίας και του αισθήματος ανασφάλειας στις εν λόγω χώρες είχε ως αποτέλεσμα τον εκτοπισμό ολόκληρων πληθυσμιακών ομάδων που διωγμένοι από την χώρα καταγωγής τους αναζήτησαν διεθνή προστασία σε άλλες χώρες.

Η Ελλάδα, λόγω και της γεωγραφικής της θέσης αποτέλεσε μια από τις βασικές πύλες εισόδου των ροών αυτών προς την Ευρώπη (Σχήμα 4).

⁶ Όπως φαίνεται και από τα στοιχεία της απογραφής του 1928 στις πόλεις της Αθήνας και του Πειραιά υπήρχαν 27 και 16 αντίστοιχα συνοικισμοί εκτός σχεδίου οι οποίοι στην απογραφή του 1940 εμφανίζονται ενσωματωμένοι στα όρια των πόλεων αυτών (Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, 1933), με εξαίρεση κάποιες περιπτώσεις που είτε αποτέλεσαν αυτοτελείς Δήμους ή Κοινότητες είτε διαλύθηκαν (Καυκούλα, 2002: 114).

Σχήμα 4. Κατεύθυνση των προσφυγικών ροών στην Ελλάδα (2016)

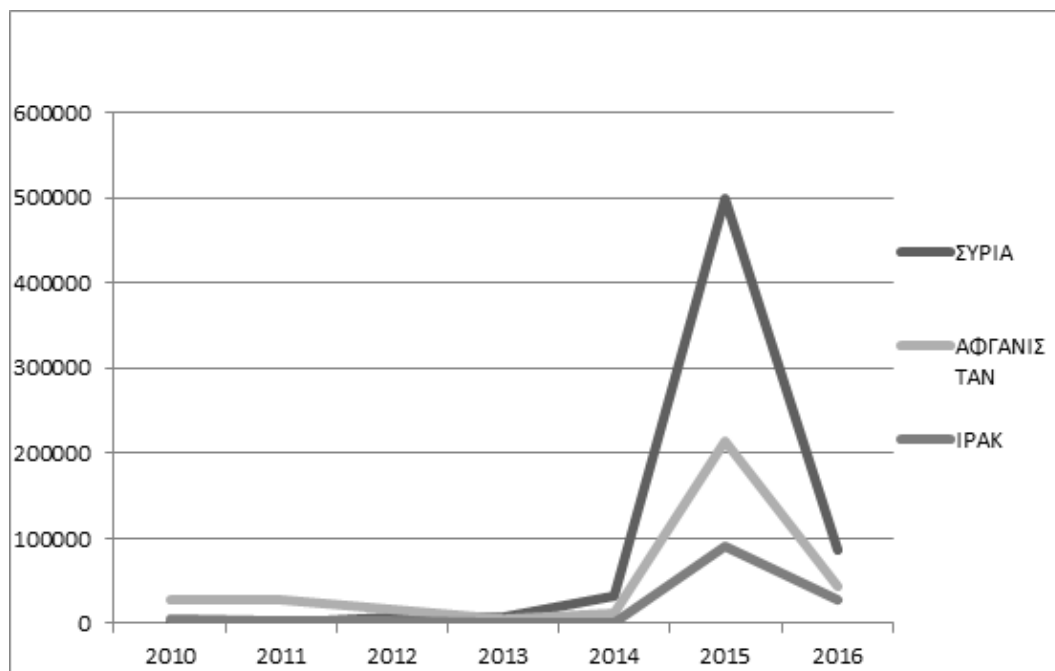
Πηγή: UNHCR, 2016a

Εκτιμάται μάλιστα ότι τα έτη 2015 και 2016 από τα περίπου 1.116.000 άτομα που διέσχισαν τα Ελληνικά σύνορα (ΕΛ.ΑΣ., 2017), τα 964.000 ήταν Συριακής, Αφγανικής και Ιρακινής καταγωγής (Σχήμα 5).

Μετά το κλείσιμο των βορείων συνόρων της χώρας στις αρχές του 2016 και τον εγκλωβισμό μεγάλου αριθμού προσφύγων και εν γένει ατόμων που έχρηζαν διεθνούς προστασίας στην Ελληνική Επικράτεια, οι αιτήσεις για παροχή ασύλου αυξήθηκαν σημαντικά και στη χώρα μας⁷ (Σχήμα 6). Έτσι, κατέστη έντονη και η ανάγκη άμεσης στέγασης ενός μεγάλου αριθμού ατόμων με ξένη υπηκοότητα.

⁷ Το 2016 μάλιστα η χώρα μας ήταν τρίτη μεταξύ των λοιπών χωρών της ΕΕ ως προς τον αριθμό των αιτούντων άσυλο σε αυτή σε σχέση με τον συνολικό της πληθυσμό (Eurostat, 2017).

Σχήμα 5. Συλληφθέντες αλλοδαποί για παράνομη είσοδο και παραμονή στη χώρα ανά έτος και χώρα καταγωγής

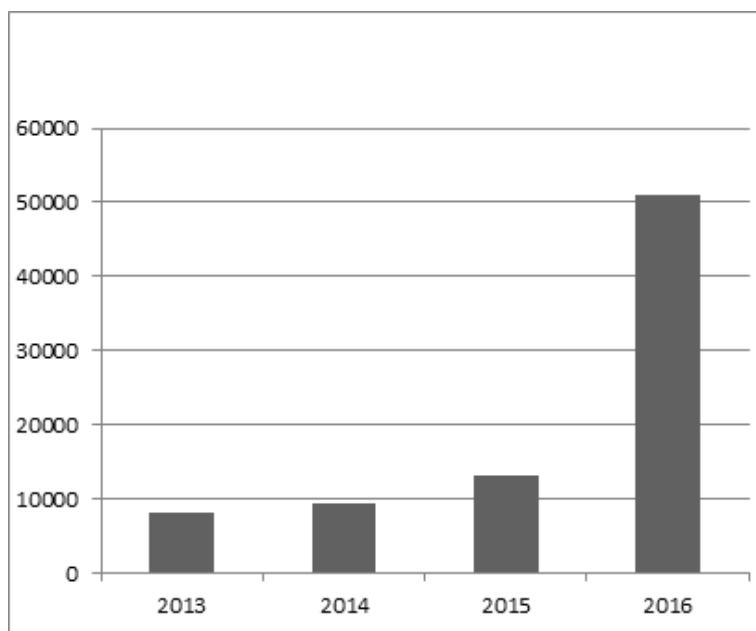

Πηγή δεδομένων: ΕΛ.ΑΣ, 2017

Ενδεικτικά αναφέρεται ότι τον Μάρτιο του 2016 υπολογίστηκε ότι βρίσκονταν ήδη στην ηπειρωτική Ελλάδα περίπου 45.000 άτομα (UNHCR, 2016d) εκ των οποίων τα 6.970 διέμεναν σε Ανοιχτές Δομές Φιλοξενίας στη μητροπολιτική περιοχή της Αθήνας, όπως θα φανεί από την ανάλυση που θα ακολουθήσει.

Πολλές από τις οικογένειες που βρίσκονταν το 2016 στην Ελλάδα ήταν πολυμελείς ενώ μεταξύ των ατόμων Συριακής και Αφγανικής καταγωγής που διέμεναν στη χώρα ήταν και αρκετά άτομα που εντάσσονταν στις ευπαθείς κοινωνικές ομάδες. Η πλειονότητα των Σύρων που βρίσκονταν στην Ελλάδα δήλωναν Αραβικής ή Κουρδικής εθνικότητας και Μουσουλμανικής θρησκείας ενώ η πλειονότητα των Αφγανών δήλωναν Τατζικ, Χαζάρα ή Πατούν εθνικότητας και Μουσουλμανικής θρησκείας (UNHCR, 2016b και 2016c).

Σχήμα 6. Αριθμός αιτούντων άσυλο στην Ελλάδα

Πηγή δεδομένων: Eurostat, 2017

3.1. Άτυποι χώροι στέγασης λίγο μετά την άφιξη των προσφύγων του 2016

Όπως συνέβη και με τους Μικρασιάτες πρόσφυγες - οι οποίοι στην αρχή στεγάζονταν προσωρινά σε πρόχειρα καταλύματα - οι πρόσφυγες από τη Συρία και το Αφγανιστάν, έως τα μέσα του 2016 στεγάζονταν και σε άτυπους χώρους παραμονής όπως στο Πεδίο Άρεως, στην Πλατεία Βικτωρίας και στο λιμάνι του Πειραιά. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι στο λιμάνι του Πειραιά τον Μάρτιο του 2016 διέμεναν περίπου 5.000 άτομα, καθώς πολλοί μετά τη μεταφορά τους από την νησιωτική στην ηπειρωτική χώρα παρέμεναν για κάποιο διάστημα στους χώρους του λιμανιού (UNHCR, 2016d) (Σχήμα 7). Οι χώροι αυτοί όμως στη συνέχεια εκκενώθηκαν (περί τα τέλη καλοκαιριού του 2016).

Σχήμα 7. Προσωρινή στέγαση σε δημόσιο κτήριο, 2016 (Λιμάνι Πειραιά, Πύλη Ε1)

Πηγή: CRS, 2016: 14

3.2. Δράση φορέων για τη στέγαση των προσφύγων και η δημιουργία δομών φιλοξενίας

Η εισροή των προσφύγων βρήκε τη χώρα απροετοίμαστη όσον αφορά στην ύπαρξη χώρων για τη στέγασή τους. Για αυτό το λόγο η κρατική δραστηριότητα για τη στέγαση των προσφύγων του 2016 ξεκίνησε ουσιαστικά από το μηδέν με τη δημιουργία των δομών φιλοξενίας (Emmanuel, 2017)⁸.

Ταυτόχρονα, όπως αντίστοιχα συνέβη και με τη δημιουργία των προσφυγικών συννοικισμών του 1922, σημαντική ήταν και η βοήθεια που προήλθε από την ΕΕ και διεθνείς οργανισμούς όπως η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες. Εξάλλου, βασική αρμοδιότητα της Ύπατης Αρμοστείας είναι η παροχή προστασίας και βοήθειας στους πρόσφυγες του κόσμου και η διασφάλιση του σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων τους (Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, 2017). Τέλος, αξίζει να αναφερθεί ότι σημαντική ήταν η συνεισφορά και των ΜΚΟ που σε συνδυασμό με τους υπόλοιπους φορείς (κρατικές αρχές, Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες και Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης) παρείχαν διάφορες υπηρεσίες προς τους πρόσφυγες στις δομές (Kandyliis και Maloutas, 2017: 149).

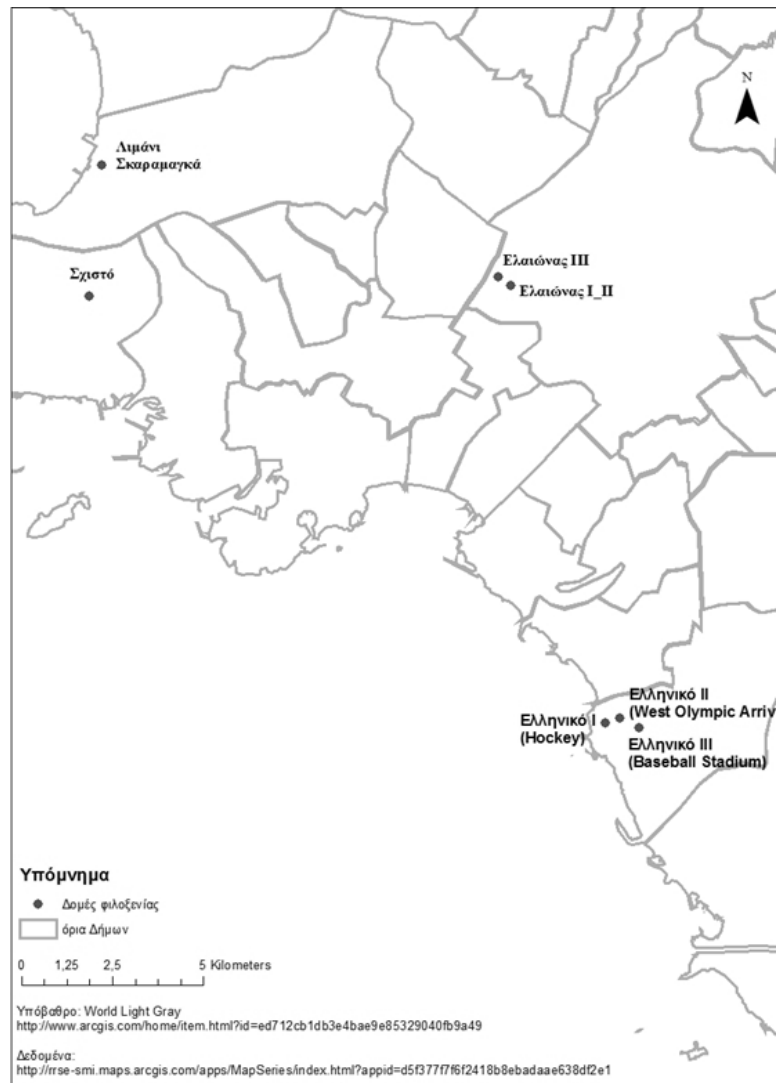
Στα τέλη του 2016, εντός της μητροπολιτικής περιοχής της Αθήνας, λειτουργούσαν ήδη οκτώ δομές φιλοξενίας, στις οποίες και διέμενε ο κύριος όγκος των προσφύγων που βρίσκονταν στην περιοχή. Οι δομές αυτές χωροθετούνταν στις περιοχές: Ελληνικό (Ελληνικό Ι,ΙΙ,ΙΙΙ), Ελαιώνας (Ελαιώνας Ι,ΙΙ,ΙΙΙ), Σκαραμαγκάς (Λιμάνι Σκαραμαγκά) και Σχιστό (Σχήμα 8).

Οι δομές αυτές εκτιμάται ότι φιλοξενούσαν τον Οκτώβριο του 2016 συνολικά 8.656 άτομα (περίπου 2.300 άτομα στις εγκαταστάσεις του Ελληνικού, 2.200 του Ελαιώνα, 3.400 του Σκαραμαγκά και 800 του Σχιστού), στην πλειονότητά τους Αφγανικής και Συριακής καταγωγής (UNHCR, 2017). Στη συνέχεια όμως ορισμένες εξ αυτών όπως αυτές στο Ελληνικό (Ελληνικό Ι,ΙΙ,ΙΙΙ) έπαψαν να λειτουργούν ενώ οι υπόλοιπες έλαβαν πιο μόνιμο

8 Σύμφωνα με τον Νόμο 4375/2016, η Υπηρεσία Υποδοχής και Ταυτοποίησης που υπάγεται στη Γενική Γραμματεία Υποδοχής του Υπουργείου Εσωτερικών και Διοικητικής Ανασυγκρότησης ήταν εκείνη που είχε την αρμοδιότητα για την ίδρυση, λειτουργία και εποπτεία των Ανοιχτών Δομών Φιλοξενίας (άρθρο 8). Έπρεπε μάλιστα, για την ίδρυση των δομών αυτών να προηγηθεί κοινή απόφαση τόσο των Υπουργών Οικονομικών και Εσωτερικών όσο και Διοικητικής Ανασυγκρότησης (άρθρο 10). Ο εν λόγω Νόμος (άρθρο 19) επέτρεπε και την εμπλοκή των Ο.Τ.Α. (α' και β' βαθμού) στο ζήτημα της στέγασης των προσφύγων. Ειδικότερα επέτρεπε στους Ο.Τ.Α., στα διοικητικά όρια των οποίων λειτουργούσαν Ανοιχτές Δομές Φιλοξενίας προσφύγων και μεταναστών ή διέθεταν χώρους για την κάλυψη έκτακτων αναγκών στέγασης και προσωρινής φιλοξενίας τους, για την αντιμετώπιση έκτακτων και επείγουσών αναγκών, κατά παρέκκλιση μάλιστα κάθε αντίθετης διάταξης, να προβαίνουν σε όλες τις αναγκαίες ενέργειες και να συνάπτουν με τρίτους συμβάσεις εκτέλεσης έργων, παροχής υπηρεσιών, προμήθειας αγαθών ή μισθώσεων κινητών και ακινήτων σε ό,τι αφορά την υποδοχή και φιλοξενία των νεοεισερχόμενων πολιτών τρίτων χωρών αποκλειστικά για την κάλυψη των αναγκών για προσωρινή στέγασή τους, τη λειτουργία των ανωτέρω εγκαταστάσεων κ.ά.

χαρακτήρα. Σε αυτές υιοθετήθηκαν οι οικίσκοι (κοντέϊνερς) ως βασικός τύπος κατοικίας. Ο Emmanuel (2017: 81), μάλιστα, παρομοιάζει αυτό τον τρόπο παροχής στέγης με εκείνον που χρησιμοποιείται στην Ελλάδα σε περίπτωση έκτακτων αναγκών (πχ. σεισμών).

Σχήμα 8. Χωροθέτηση των δομών φιλοξενίας στη μητροπολιτική περιοχή της Αθήνας

Πηγή δεδομένων: ESRI/RRSE UNHCR, 2017

Οι ανοικτές δομές φιλοξενίας βρίσκονταν: στην περίπτωση του Σχιστού σε έκταση πρώην στρατοπέδων του Ελληνικού Στρατού, στην περίπτωση του Σκαραμαγκά σε χώρο παλιού προβλήτα και στον Ελαιώνα σε παλαιές βιομηχανικές εγκαταστάσεις (ιδιοκτησίας Δήμου Αθηναίων). Οι δομές φιλοξενίας στο Ελληνικό (I, II και III), βρίσκονταν η μεν πρώτη στις πρώην Ολυμπιακές εγκαταστάσεις του Hockey, η δεύτερη σε εγκαταστάσεις του πρώην αεροδρομίου του Ελληνικού και η τρίτη στις πρώην Ολυμπιακές εγκαταστάσεις του Baseball. Έτσι, παρατηρούμε ότι σε ορισμένες περιπτώσεις, δεν έγινε μόνο χρήση κενών χώρων/γηπέδων όπου εγκαταστάθηκαν σκηνές ή οικίσκοι για την φιλοξενία των προσφύγων αλλά ταυτόχρονα και επαναχρησιμοποίηση παλιότερων, εγκαταλελειμμένων εγκαταστάσεων ή κτηρίων (Kandyliis και Maloutas, 2017: 146)⁹.

Τέλος αξίζει να αναφερθεί ότι πέραν του τύπου των καταλυμάτων για παροχή στέγης που επελέγη, το γεγονός ότι η πλειονότητα όσων βρίσκονταν το 2016 στην Ελλάδα δήλωναν την επιθυμία τους να μεταβούν σε κάποια άλλη Ευρωπαϊκή χώρα (UNHCR, 2016b και 2016c) καθώς και το γεγονός ότι βρισκόταν ήδη σε ισχύ το πρόγραμμα της ΕΕ για μετεγκατάσταση προσφύγων από την Ελλάδα προς άλλες ευρωπαϊκές χώρες (βλ. περισσότερα UNHCR, 2016f), αποτελούσαν ορισμένα από τα βασικότερα στοιχεία που ενίσχυσαν την αντίληψη της προσωρινότητας με την οποία αντιμετωπίστηκε το ζήτημα της στέγασης των προσφύγων της εν λόγω περιόδου.

3.3. Η χωροθέτηση των δομών φιλοξενίας στη μητροπολιτική περιοχή της Αθήνας

Ένα από τα σημαντικότερα κριτήρια επιλογής των χώρων όπου δημιουργήθηκαν οι δομές ήταν η ύπαρξη/διαθεσιμότητα κενών ή εγκαταλελειμμένων κτηρίων, τα οποία διέθεταν στοιχειώδεις υποδομές όπως ύδρευση, ηλεκτροδότηση, χώρους ατομικής υγιεινής και αποχέτευση καθώς και εκτάσεων όπου μπορούσαν να τοποθετηθούν σε σύντομο χρονικό διάστημα προσωρινά καταλύματα (πχ. σκηνές ή κοντέινερς) με σκοπό την κάλυψη, έστω και προσωρινά, των στεγαστικών αναγκών των προσφύγων.

Ταυτόχρονα, όμως, το γεγονός ότι α) ορισμένες δομές, όπως αυτές στο λιμάνι του Σκαραμαγκά και στο Σχιστό, βρίσκονται σε περιφραγμένους χώρους και σε απόσταση από τις κατοικημένες περιοχές καθώς και β) η λήψη μέτρων ώστε κάποιες από αυτές να

⁹ Μάλιστα, ο Νόμος 4375/2016 (άρθρο 16), κατ' εξαίρεση, επέτρεπε για τις ανάγκες χωροθέτησης των ανοιχτών Δομών Προσωρινής Φιλοξενίας, ακόμα και την αλλαγή χρήσης υφιστάμενων κτηρίων σε εκτός σχεδίου περιοχές, κατά παρέκκλιση των υφιστάμενων χρήσεων γης. Επίσης, επέτρεπε σε εξαιρετικές περιπτώσεις, τη τοποθέτηση ή ανέγερση προκατασκευασμένων εγκαταστάσεων, «λόγω επείγουσας και επιτακτικής ανάγκης και εθνικού συμφέροντος», σε εκτός σχεδίου γήπεδα του Δημοσίου ή σε γήπεδα ιδιωτικών μισθούμενων ακινήτων εφόσον διέθεταν επαρκή έκταση (4.000 τετραγωνικά μέτρα), «κατά παρέκκλιση των ισχυουσών διατάξεων της εκτός σχεδίου πόλης και εκτός ορίων οικισμών δόμησης».

είναι μη ορατές από έξω (πχ. με τη χρήση μπλε πλαστικού προστατευτικού υλικού στην περίπτωση του Σχιστού) (Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, 2016: 9), αποτελούν στοιχεία που ενισχύουν την υπόνοια προσπάθειας διαχωρισμού των τόπων εγκατάστασης των προσφύγων από τις γειτονίες των γηγενών.

3.4. Εναλλακτικοί τρόποι στέγασης

Παρόλο που, οι Ανοιχτές Δομές Φιλοξενίας (open refugee camps) ήταν το 2016 στην Ελλάδα ο πιο διαδεδομένος τρόπος στέγασης, σε ισχύ βρισκόταν παράλληλα και πρόγραμμα για παροχή στέγης σε πρόσφυγες και εκτός των χώρων αυτών (out-of-camp housing system). Έτσι, δινόταν η δυνατότητα σε πρόσφυγες να διαμένουν και σε χώρους όπως διαμερίσματα, ξενοδοχεία και οικογένειες υποδοχής (host families), που παρέχονταν από την Ύπατη Αρμοστία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες στο πλαίσιο του προγράμματος μετεγκατάστασης και σε συνεργασία με τις Τοπικές Αρχές και ορισμένες ΜΚΟ (Kandyliis και Maloutas 2017: 150, βλ. περισσότερα UNHCR, 2016e).

4. ΑΝΤΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΩΝ

Οι πολιτικές εγκατάστασης των προσφύγων των δυο περιόδων που εξετάζονται παρουσιάζουν αναμενόμενες διαφορές -ως προς τις συνθήκες που συνιστούν το πλαίσιο αναφοράς- αλλά και σημαντικές ομοιότητες.

Ειδικότερα, όσον αφορά τους χώρους εγκατάστασης των προσφύγων λίγο μετά την άφιξή τους στη μητροπολιτική περιοχή, η στέγασή τους πραγματοποιήθηκε και στις δυο περιπτώσεις σε πρόχειρα καταλύματα, σε δημόσια κτήρια ή σε κενούς δημόσιους χώρους. Η εξεύρεση αρχικά προσωρινών λύσεων με την ανοχή του κράτους ήταν παρόμοια, ιδίως όσον αφορά την παραμονή των προσφύγων σε δημόσιους χώρους όπως πλατείες. Όμως, στην πρώτη περίπτωση ο κανόνας για τη στέγαση των προσφύγων του 1922 ήταν η δημιουργία συνοικισμών στην περιφέρεια της πόλης, με την κατασκευή πρόχειρων κατοικιών από διάφορα υλικά ενώ από τη δεκαετία του 1930 και μετά έλαβε χώρα η ανέγερση τριώροφων πολυκατοικιών που δικαιολογείται εν μέρει και από τη περιορισμένη διαθεσιμότητα του οικιστικού αποθέματος της πόλης.

Αντιθέτως, στην περίπτωση των προσφύγων του 2016 ο πιο διαδεδομένος τρόπος στέγασής τους ήταν οι ανοιχτές δομές ενώ ταυτόχρονα υπήρχαν και εναλλακτικοί τρόποι στέγασης σε διαμερίσματα, ξενοδοχεία και οικογένειες υποδοχής. Έτσι, το κράτος ακολούθησε μια διαφορετική πολιτική μη παραχώρησης γης στους νεοεισερχόμενους πρόσφυγες, αποφεύγοντας έτσι να τους μετατρέψει σε ιδιοκτήτες, παρ' ότι και εκείνοι αδυνατούσαν να καλύψουν τις στεγαστικές τους ανάγκες. Επίσης η ακολουθούμενη στεγαστική πολιτική στην περίπτωση των προσφύγων του 2016 αφορούσε τη μη δημιουργία

μόνιμων οικισμών σε αντίθεση με τους πρόσφυγες του 1922. Το γεγονός αυτό φαίνεται ότι σχετίζεται άμεσα με ζητήματα όπως α) η ύπαρξη πλούσιου οικιστικού αποθέματος κυρίως κενών κατοικιών στην πόλη (σε αντίθεση με το περιορισμένο απόθεμα για τη στέγαση των προσφύγων του 1922), β) η δυνατότητα για χρήση εναλλακτικών τρόπων στέγασης με σκοπό την ομαλότερη ένταξη των προσφύγων στην τοπική κοινωνία (αυτή η δυνατότητα δεν υπήρξε τη δεκαετία του 1920), γ) η προσπάθεια αποφυγής να δημιουργηθεί γκέτο (στην περίπτωση των προσφύγων του 1922 αρχικός στόχος ήταν να αποφευχθεί η ανάμιξη με τις γειτονιές των γηγενών) καθώς και δ) ότι η Ελλάδα δεν αποτελούσε τον επιθυμητό τελικό προορισμό τους (έστω και εάν για τους πρόσφυγες της δεκαετίας του 1920 υπήρχε η ελπίδα της επιστροφής στις περιοχές της Μικράς Ασίας από όπου εκδιώχθηκαν).

Από την άλλη πλευρά, ένα κοινό χαρακτηριστικό των υπό εξέταση περιόδων είναι η έλλειψη προϋπάρχουσας οργανωμένης από το κράτος κοινωνικής πολιτικής για την κατοικία καθώς και αποθέματος κοινωνικής κατοικίας, γεγονός που δυσχέρανε το έργο της στέγασης των πληθυσμών αυτών. Το αναιμικό κράτος πρόνοιας αποτελεί συνθήκη που χαρακτηρίζει και τις δυο περιόδους. Έτσι, υπό την πίεση της ανάγκης άμεσης στεγαστικής αποκατάστασης των προσφύγων δημιουργήθηκαν συνοικισμοί και δομές αντίστοιχα. Η διαδικασία στέγασης των προσφύγων εγγράφεται, συνελώς, μέσα στο πλαίσιο των δομών και των πολιτικών που διαμόρφωναν τις συνθήκες στέγασης του ευρύτερου πληθυσμού, ιδιαίτερα όσον αφορά την απουσία άμεσης κρατικής αρωγής υπό τη μορφή παροχής κατοικίας στις πλέον ευπαθείς ομάδες.

Ο τρόπος που αντιμετωπίστηκε το προσφυγικό ζήτημα στη δεκαετία του 1920 – αρχίζοντας με επείγουσες και προσωρινές λύσεις και καταλήγοντας στη μεταφορά της ευθύνης στους ίδιους τους οικιστές με την έμμεση παροχή κάποιων πόρων – επηρέασε και, ως ένα βαθμό, καθόρισε τις κατοπινές στεγαστικές πολιτικές και πρακτικές. Για τους πρόσφατους πρόσφυγες επαναλήφθηκε η πρώτη φάση των επειγουσών και προσωρινών λύσεων. Είναι όμως αμφίβολο αν θα ακολουθήσει μια ανάλογη δεύτερη φάση, δεδομένου ότι οι συνθήκες έχουν αλλάξει και τα περιθώρια για ανάπτυξη πρωτοβουλίας από τους ίδιους τους οικιστές για τη στέγασή τους είναι πολύ περιορισμένα, ιδιαίτερα όταν αφορά ευάλωτες ομάδες με περιορισμένους πόρους.

Επιπλέον, είναι γεγονός ότι και στις δύο περιπτώσεις, λόγω της ανάγκης άμεσης στεγαστικής αποκατάστασης των προσφύγων του 1922 και του 2016, παρατηρείται χαλάρωση των ισχυόντων πολεοδομικών κανονισμών ως προς την επιλογή χωροθέτησης των προσφυγικών συνοικισμών και των δομών φιλοξενίας αντίστοιχα. Ειδικότερα, στην περίπτωση των προσφύγων του 1922 οι συνοικισμοί που δημιουργήθηκαν από τους φορείς και από τις ίδιους τους πρόσφυγες σε εκτός σχεδίου περιοχές, με την ανοχή του κράτους, εντάσσονταν μεταγενέστερα στο σχέδιο πόλης, διευκολύνοντας έτσι τη στεγαστική

αποκατάστασή τους. Αντίστοιχα, όσον αφορά τους πρόσφυγες του 2016, ο Νόμος 4375/2016 επέτρεπε για την διευκόλυνση του έργου της στέγασης των προσφύγων την αλλαγή χρήσης υφιστάμενων κτηρίων και την τοποθέτηση ή ανέγερση προκατασκευασμένων εγκαταστάσεων, ακόμα και σε εκτός σχεδίου περιοχές κατά παρέκκλιση των ισχυουσών πολεοδομικών διατάξεων. Οι παρεκκλίσεις αυτές εντάσσονται στη λογική των άμεσων, επειγουσών και προσωρινών ενεργειών.

Ακόμη, παρατηρούμε ότι τόσο οι προσφυγικοί συνοικισμοί του 1922 όσο και οι δομές του 2016 βρίσκονταν σε δημόσιες εκτάσεις και σε απόσταση από την κατοικημένη περιοχή. Η επιλογή των τόπων εγκατάστασης των προσφύγων σε απόσταση από την κατοικημένη περιοχή φαίνεται ότι είχε να κάνει και στις δυο περιπτώσεις με την ύπαρξη διαθέσιμων εκτάσεων αλλά και με τη πρόθεση να αποφευχθεί η ανάμιξη με τον πληθυσμό των γηγενών. Ωστόσο στην περίπτωση των προσφύγων του 1922 ο διαχωρισμός αυτός ήταν πιο εμφανής.

Επίσης, οι συνέπειες της επιλογής των συγκεκριμένων τόπων εγκατάστασης των προσφύγων του 1922 και 2016 στη μεγέθυνση της πρωτεύουσας διέφεραν σημαντικά. Ειδικότερα, η δημιουργία των προσφυγικών συνοικισμών στην περιφέρεια της Αθήνας και του Πειραιά είχε ως αποτέλεσμα την ένωση των δυο αυτών πόλων σε ένα ενιαίο πολεοδομικό συγκρότημα και τη ριζική αλλαγή της γεωγραφίας της πρωτεύουσας καθώς γύρω από τους συνοικισμούς που κατασκευάζονταν από τους επίσημους φορείς δημιουργούνταν και νέοι με πρωτοβουλία των ίδιων των προσφύγων. Αντίθετα, η δημιουργία των δομών φιλοξενίας που στεγάζονταν οι πρόσφυγες του 2016 δεν επηρέασε σημαντικά τη μεγέθυνση της πρωτεύουσας καθώς καταλάμβαναν πολύ μικρότερη έκταση, είχαν πολύ συγκεκριμένα όρια και βρίσκονταν σε περιφραγμένες εκτάσεις. Άλλωστε το ειδικό πληθυσμιακό βάρος των προσφύγων του 2016 ήταν πολύ μικρότερο σε σχέση με του 1922 καθώς ο αριθμός των προσφύγων του 1922 ήταν πολύ μεγάλος σε σχέση με τον πληθυσμό της πόλης.

Ακόμη, παρατηρείται διαφοροποίηση των εμπλεκόμενων φορέων στη στέγαση των προσφύγων μεταξύ των δύο περιόδων που μελετώνται, η οποία εν μέρει δικαιολογείται από τις διαφορετικές συνθήκες κάτω από τις οποίες αυτή προσφέρθηκε. Στην πρώτη περίπτωση υπήρξε εμπλοκή του κράτους (Υπουργείο Πρόνοιας και ΤΠΠ) και της Κοινωνίας των Εθνών (ΕΑΠ) ενώ στη δεύτερη περίπτωση υπήρξε εμπλοκή των κρατικών αρχών και της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους πρόσφυγες, της ΕΕ και των ΜΚΟ.

Με αυτό τον τρόπο και στις δυο περιπτώσεις υπήρξε παροχή βοήθειας από το εξωτερικό. Ωστόσο αν και δεν μπορεί να γίνει ευθεία σύγκριση του μεγέθους της βοήθειας αυτής μεταξύ των δύο περιόδων (αφού οι συνθήκες κάτω από τις οποίες αυτή παρασχέθηκε διαφέρουν σημαντικά), αξίζει να αναφερθεί ότι οι πόροι που προήλθαν από το εξωτερικό

φαίνεται και στις δύο περιπτώσεις να συνέβαλαν ουσιαστικά στην διευκόλυνση του έργου της στεγαστικής αποκατάστασης των προσφύγων καθώς και στη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσής τους.

Τέλος, το γενικότερο συμπέρασμα από τη σύγκριση αυτή – που της δίνει και το όποιο νόημα μπορεί να αποκτήσει παρότι αφορά δυο μακρινές και διαφορετικές περιόδους – είναι ότι η απουσία συνολικότερης στεγαστικής πολιτικής στο πλαίσιο ενός συγκροτημένου κράτους πρόνοιας οδηγεί απαρέγκλιτα σε πρόχειρες, επείγουσες και προσωρινές λύσεις. Οι στεγαστικές λύσεις που επικράτησαν από τη δεκαετία του 1930 και μετά και που επηρέασαν έντονα και τις στεγαστικές πρακτικές συνθήκες των πρώτων μεταπολεμικών δεκαετιών, ουσιαστικά διαιώνισαν την απουσία σημαντικών δημόσιων παρεμβάσεων για την παροχή στέγης, κάτι που συνυφάνθηκε και με τη συνολικότερα αναμικτή ανάπτυξη των προνοιακών παροχών. Στις συνθήκες του μεσοπολέμου και των πρώτων μεταπολεμικών δεκαετιών, η απουσία της άμεσης κρατικής παρέμβασης μπόρεσε να υποκατασταθεί από την ιδιωτική πρωτοβουλία των ίδιων των οικιστών, οι οποίοι εκμεταλλεύθηκαν γι' αυτό ιδιωτικούς και δημόσιους πόρους. Άλλωστε, οι πρόσφυγες του 1922 θεωρούνταν, από το κράτος τουλάχιστον, "ομογενείς". Στο τέλος του 20ου και τις αρχές του 21ου αιώνα, οι συνθήκες είχαν αλλάξει τελείως και η μόνη βασική ομοιότητα μεταξύ των δύο περιπτώσεων είναι ο επείγων χαρακτήρας και η προσωρινή αντιμετώπιση των προβλημάτων. Το επόμενο στάδιο για τη στέγαση των προσφύγων – όπως έδειξε και η δυσκολία στέγασης των προσφύγων των δύο τελευταίων δεκαετιών – είναι αδύνατον να ακολουθήσει τον παραδοσιακό δρόμο των ατομικών πρωτοβουλιών των οικιστών και χρειάζεται μια συγκροτημένη και μακροπρόθεσμη στεγαστική πολιτική.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Βασιλείου, Ι. (1944) *Η λαϊκή κατοικία: Κοινωνικές τεχνικές και οικονομικές απόψεις: Η λαϊκή λατοικία σε διάφορες ξένες χώρες και στην Ελλάδα*. Αθήνα: Π.Α. Διαλυσιμά.
- Burgel, G. (1976) *Αθήνα: Η ανάπτυξη μιας μεσογειακής πρωτεύουσας*. Αθήνα: Εξάντας.
- Γαβρά, Ε. (2009) «Προσφυγικές οικήσεις, μετασχηματισμοί του χώρου στην Ελλάδα». Στο Κολιόπουλος Ι.Σ. και Μιχαηλίδης Ι.Δ. (επιμ.) *Οι πρόσφυγες στη Μακεδονία: Από την τραγωδία, στην εποποιία*. Αθήνα: Τροία Εκδοτική Εμπορική Α.Ε., σελ. 207-226.
- Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος (1933) *Στατιστικά αποτελέσματα της απογραφής του πληθυσμού της Ελλάδος της 15-16 Μαΐου 1928: Τεύχος Ι: Πραγματικός και νόμιμος πληθυσμός – Πρόσφυγες*. Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο. Διαθέσιμο

- στο http://dlib.statistics.gr/Book/GRESYE_02_0101_00018.pdf [Τελευταία πρόσβαση: 18/12/2016].
- Γεωργακοπούλου, Φ. (2002) «Προσφυγικοί συνοικισμοί στην Αθήνα και τον Πειραιά». *Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού*, Μ. Ασία. Διαθέσιμο στο <http://asiaminor.ehw.gr/forms/fLemma.aspx?lemmaId=5944> [Τελευταία πρόσβαση: 23/09/2015].
- Γκιζελή, Β. (1984) *Κοινωνικοί μετασχηματισμοί και προέλευση της κοινωνικής κατοικίας στην Ελλάδα 1920-1930*. Αθήνα: Επικαιρότητα.
- Γκιζελή, Β. (1992) «Η κοινωνική ένταξη των αστών προσφύγων στην Πόλη». *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 9, σελ. 61-77.
- Γκιζελή, Β. (1997) «Επίταξης ακινήτων, κατοικουμένων ή οπωσδήποτε χρησιμοποιημένων». Στο *Επιστημονικό Συμπόσιο: Ο ξεριζωμός και η άλλη πατρίδα. Οι προσφυγολόγες στην Ελλάδα*. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα, 11-12 Απριλίου.
- Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (2016) *Έκθεση ΕΕΔΑ: Οι συνθήκες διαβίωσης στα κέντρα υποδοχής και φιλοξενίας μεταναστών και προσφύγων*. Διαθέσιμο στο http://www.nchr.gr/images/pdf/apofaseis/prosfuges_metanastes/kentra_filoxenias_autopsia.pdf [Τελευταία πρόσβαση: 20/5/2017].
- ΕΛ.ΑΣ (2017) *Πίνακας συλληφθέντων αλλοδαπών για παράνομη είσοδο και παραμονή, ανά υπηκοότητα, από αστυνομικές και λιμενικές αρχές, 12 μηνών 2010-2016*. Διαθέσιμο στο http://www.astynomia.gr/index.php?option=ozo_content&lang=%27..%27&perform=view&id=55858&Itemid=1240&lang= [Τελευταία πρόσβαση: 5/9/2017].
- Ζάικος, Ν. (2009) «Το προσφυγικό ζήτημα στην Ελλάδα. Η διεθνής δικαιοϊκή προοπτική». Στο Κολιόπουλος Ι.Σ. και Μιχαηλίδης Ι.Δ. (επιμ.) *Οι πρόσφυγες στη Μακεδονία: Από την τραγωδία, στην εποποιία*. Αθήνα: Τροία Εκδοτική Εμπορική Α.Ε., σελ. 21-47.
- Καραπάνου, Α., επιμ. (2006) *Η Αττική γη δέχεται τους πρόσφυγες του '22*. Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων.
- Καυκούλα, Κ. (2002) *Ελληνική πολεοδομία 1828-1940*. Θεσσαλονίκη: Υπηρεσία Δημοσιευμάτων ΑΠΘ.
- Κολώνας, Β. (2003) «Η Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα». Στο Χατζηιωσήφ, Χ. (επιμ.) *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα: Ο μεσοπόλεμος 1922-1940*, τόμος Β2. Αθήνα: Βιβλιόραμα, σελ. 461-537.
- Κοτζαμάνης, Β. (1997) «Αθήνα 1848-1991: Η δημογραφική ανάδυση μιας Μητρόπολης». *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 92-93, σελ. 3-30.

- Λεοντίδου, Λ. (2001), *Πόλεις της σιωπής. Εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909-1940*, Αθήνα: Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ.
- Λεοντίδου Λ. (2017) «Φτωχογειτονιές της ελπίδας». Στο Μαλούτας Θ. και Σπυρέλλης, Σ. (επιμ.) *Κοινωνικός άτλαντας της Αθήνας*. Ηλεκτρονική συλλογή κειμένων και εποπτικού υλικού. Διαθέσιμο στο <http://www.athenssocialatlas.gr/άρθρο/φτωχογειτονιές-της-ελπίδας/>.
- Λοΐζος, Δ.Ι. (1994) *Οι μεγάλες δυνάμεις, η Μικρασιατική Καταστροφή και η εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα (1920-1930)*. Διαθέσιμο στο https://www.researchgate.net/profile/Demetris_Loizos/publication/309486313_Oi_Megales_Dynameis_e_Mikrasiatike_Katastrophe_kai_e_Enkatakastase_ton_Prosphygon_sten_Ellada_1920-1930_Summary_in_English/links/5812e37508ae1f5510c2bde4/Oi-Megales-Dynameis-e-Mikrasiatike-Katastrophe-kai-e-Enkatakastase-ton-Prosphygon-sten-Ellada-1920-1930-Summary-in-English.pdf [Τελευταία πρόσβαση: 16/2/2016].
- Μαντουβάλου, Μ. (1988) «Ο πολεοδομικός σχεδιασμός της Αθήνας (1830-1940)». Στο Σακελλαρόπουλος, Χ. (επιμ.) *Από την Ακρόπολη της Αθήνας στο λιμάνι του Πειραιά: Σχέδια ανάπτυξης αστικών περιοχών*. Αθήνα: Έκδοση ΕΜΠ-Politechnico di Milano. Διαθέσιμο στο http://courses.arch.ntua.gr/fsr/135662/1_ATHINA_1830-1940-1.pdf [Τελευταία πρόσβαση: 10/3/2016]
- Μαρμαράς, Μ.Β. (1991) *Η αστική πολυκατοικία της μεσοπολεμικής Αθήνας: Η αρχή της εντατικής εκμετάλλευσης του αστικού εδάφους*. Αθήνα: Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ.
- Μητούλα, Ρ. (2001) *Συνθήκες διαμόρφωσης της σύγχρονης ελληνικής πόλης*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.
- Μιχελή, Λ. (1992) *Προσφύγων βίος και πολιτισμός*. Αθήνα: Δρώμενα.
- Morgenthau, H. (1994) *Η αποστολή μου στην Αθήνα: Το έπος της εγκατάστασης*. Αθήνα: Εκδόσεις Τροχαλία.
- Νικολαΐδου, Σ. (1993) *Η κοινωνική οργάνωση του αστικού χώρου*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Παπαδοπούλου, Ε. και Σαρηγιάννης, Γ. (2006) *Συνοπτική έκθεση για τις προσφυγικές περιοχές του Λεκανοπεδίου Αθηνών*. Αθήνα: ΕΜΠ - Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών
- Παπαϊωάννου, Ι. (1975) «Μέρος Ι, 1920-1960». Στο Αμπαδογιάννη, Β. και Ζαβερδίνου, Ο. (επιμ.) *Η κατοικία στην Ελλάδα: Κρατική δραστηριότητα*. Αθήνα: ΤΕΕ, σελ. 5-40.
- Πολύζου, Ι. (1984) *Η εγκατάσταση των προσφύγων του 1922: Μια οριακή περίπτωση αστικοποίησης*. Αθήνα: Εθνικόν Μετσόβιον Πολυτεχνείον-Τμήμα Αρχιτεκτόνων, Εκδόσεις Τομέα "Πόλη και Κοινωνικές Πρακτικές".

- Σούτου, Δ. (1983) *Δήμος Ταύρου: Σελίδες από την ιστορία του*. Αθήνα: Έκδοση "Λόγος και Αντίλογος".
- Ύπατη Αρμοστεία του Ο.Η.Ε για τους Πρόσφυγες (2011) *Σύμβαση της Γενεύης του 1951: Ερωτήσεις και Απαντήσεις*. Διαθέσιμο στο <https://www.unhcr.gr/fileadmin/Greece/General/Geneva1951faq.pdf> [Τελευταία πρόσβαση: 20/5/2017].
- Ύπατη Αρμοστεία του Ο.Η.Ε για τους Πρόσφυγες (2017) Διαθέσιμο στο <https://www.unhcr.gr/genikes-plirofories/poroi-eimaste-ti-kanoyme.html> [Τελευταία πρόσβαση: 30/7/2017].
- Νόμος 4375/2016. «Οργάνωση και λειτουργία Υπηρεσίας Ασύλου, Αρχής Προσφυγών, Υπηρεσίας Υποδοχής και Ταυτοποίησης σύσταση Γενικής Γραμματείας Υποδοχής, προσαρμογή της Ελληνικής Νομοθεσίας προς τις διατάξεις της Οδηγίας 2013/32/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου «σχετικά με τις κοινές διαδικασίες για τη χορήγηση και ανάκληση του καθεστώτος διεθνούς προστασίας (αναδιатύπωση)» (L 180/29.6.2013), διατάξεις για την εργασία δικαιούχων διεθνούς προστασίας και άλλες διατάξεις». *ΦΕΚ 51Α/3.4.2016*.

Ξενόγλωσση

- Bates, D.C. (2002) "Environmental refugees? Classifying human migrations caused by environmental change". *Population and Environment*, 23 (5), pp. 465-477.
- CRS (Catholic Relief Services) (2016) *Refugee & migrant emergency in Europe: City of Athens shelter analysis*. Available at <https://data2.unhcr.org/en/documents/details/47745>. [Τελευταία πρόσβαση: 10/9/2017].
- Emmanuel, D. (2017) "Utilising social housing during the post-2009 crisis: Problems and constraints in the case of Greece". *Critical Housing Analysis*, 4 (2), pp. 76-83.
- ESRI/RRSE UNHCR (2017) Available at <http://rrsesmi.maps.arcgis.com/apps/MapSeries/index.html?appid=d5f377f7f6f2418b8ebadaae638df2e1>. [Τελευταία πρόσβαση: 20/5/2017].
- Eurostat (2017) Asylum and first time asylum applicants by citizenship, age and sex Annual aggregated data (rounded). Available at <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>. [Τελευταία πρόσβαση: 18/5/2017].
- Kandyli, G. και Maloutas, T. (2017) "From laissez-faire to the camp: Immigration and the changing models of affordable housing provision in Athens". In Bargelli, E. and Heitkamp, T. (eds) *New developments in Southern European housing*. Pisa: Pisa University Press, pp. 127- 153.
- Leontidou, L. (1990) *The Mediterranean city in transition: Social change and urban development*. Cambridge: Cambridge University Press.

- UNHCR (2016a) *Greece data snapshot*. Available at <https://data2.unhcr.org/en/documents/download/47676> [Τελευταία πρόσβαση: 10/5/2017].
- UNHCR (2016b) *Questionnaire findings for Syrians in Greece*. Available at <http://data2.unhcr.org/en/situations/mediterranean?id=1725> [Τελευταία πρόσβαση: 30/7/2016].
- UNHCR (2016c) *Questionnaire findings for Afghans in Greece*. Available at <https://data2.unhcr.org/fr/documents/download/49751> [Τελευταία πρόσβαση: 30/7/2016].
- UNHCR (2016d) *Europe refugee emergency site locations in Greece*. Available at <https://data2.unhcr.org/en/documents/download/47212> [Τελευταία πρόσβαση: 20/5/2017].
- UNHCR (2016e) *Weekly accommodation & relocation uptade*. Available at <https://data2.unhcr.org/en/documents/download/52328> [Τελευταία πρόσβαση: 20/5/2017].
- UNHCR (2016f) *EU emergency relocation mechanism*. Available at <https://data2.unhcr.org/en/documents/download/51606> [Τελευταία πρόσβαση: 20/5/2017].
- UNHCR (2017) *Site profiles: Greece*. Available at <https://data2.unhcr.org/en/documents/download/52239> [Τελευταία πρόσβαση: 20/5/2017].

Νικολίνα Μνωφά
Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
email: nikolmyofa(AT)hua.gr, nikolmyofa(AT)yahoo.gr

Στυλιανός Σταυριανάκης
Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
email: sstavrianakis(AT)hua.gr

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΔΗΜΗΤΡΗΣ
ΣΚΑΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΝΤΕΛΗΣ
ΓΟΣΠΟΔΙΝΗ ΑΣΠΑ
ΔΕΦΝΕΡ ΑΛΕΞΗΣ
ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ ΟΛΓΑ
ΨΥΧΑΡΗΣ ΓΙΑΝΝΗΣ
ΚΑΛΛΙΩΡΑΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ

ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

Αραβαντινός Αθανάσιος	- Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (ΕΜΠ)
Ανδρικόπουλος Ανδρέας	- Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Βασενχόβεν Λουδοβίκος	- Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (ΕΜΠ)
Γιαννακούρου Τζίνα	- Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Γιαννιάς Δημήτρης	- Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Δελλαδέτσιμας Παύλος	- Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Ιωαννίδης Γιάννης	- Tufts University, USA
Καλογήρου Νίκος	- Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ)
Καρύδης Δημήτρης	- Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (ΕΜΠ)
Κοσμόπουλος Πάνος	- Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης (ΔΠΘ)
Κουκλέλη Ελένη	- University of California, USA
Λαμπριανίδης Λόης	- Πανεπιστήμιο Μακεδονίας
Λουκάκης Παύλος	- Πάντειο Πανεπιστήμιο
Λουρή Ελένη	- Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Μαλούτας Θωμάς	- Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Μαντουβάλου Μαρία	- Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (ΕΜΠ)
Μελαχροινός Κώστας	- Queen Mary, University of London
Μοδινός Μιχάλης	- Διεπιστημονικό Ινστιτούτο Περιβαλλοντικών Ερευνών (ΔΙΠΕ)
Μπριασούλη Ελένη	- Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Παπαθεοδώρου Ανδρέας	- Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Πρεβελάκης Γεώργιος-Στυλ.	- Université de Paris I, France
Φωτόπουλος Γιώργος	- Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
Χαστάογλου Βίλμα	- Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ)

αιχώρος

ΤΕΥΧΟΣ 29 ΕΤΟΣ
ISSUE YEAR 2019

Α. Ντάφλου

4

Μητροπολιτική Διακυβέρνηση - Χωρικός Σχεδιασμός:
Η Τοπική Αυτοδιοίκηση σε προσαρμογή ή απομόνωση

Ν. Κουραχάνης

25

Κοινωνικές πολιτικές στέγης στο Νότιο-Ευρωπαϊκό καθεστώς ευημερίας:
Η στρατηγική Κοινωνικής Ένταξης Αστεγών στην Πορτογαλία (2009-2015)

S. Michael

49

City Branding Strategies: A model for the diagnosis of the perceived image
of an urban cultural landscape through spatial approaches. The case of Larnaca city

Κ. Πορτοκαλίδης

79

Κεντρικότητα και Αστικό Αποτύπωμα των Ελληνικών Μικρομεσαίων Πόλεων

Π. Πραστάκος, Α. Λαγαρίας

100

Ανάλυση της αστικής μορφής με χρήση χωρικών δεικτών:
Χρήσεις γης και χαρακτηριστικά κατοικιών στην Αττική

Ν. Μυωφά, Σ. Σταυριανάκης

147

Συγκριτική μελέτη των πολιτικών εγκατάστασης των προσφύγων του 1922 και
του 2016 στη μητροπολιτική περιοχή της Αθήνας

ΣΤΑΥΡΟΔΡΟΜΙΑ ΤΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ

Κ. Κουτσόπουλος

174

Το παράδοξο της ανάπτυξης στην Ελλάδα

ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ

Ε. Ψαθά

192

Σεραφεΐμ Πολύζος, (2015)
Αστική Ανάπτυξη